

RADOSŁAW OLSZEWSKI

KUMULACJA

PROCESOWYCH RÓL UCZESTNIKÓW
POLSKIEGO POSTĘPOWANIA KARNEGO

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

KUMULACJA

**PROCESOWYCH RÓL UCZESTNIKÓW
POLSKIEGO POSTĘPOWANIA KARNEGO**

WYDAWNICTWA

UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

RADOSŁAW OLSZEWSKI

KUMULACJA

**PROCESOWYCH RÓL UCZESTNIKÓW
POLSKIEGO POSTĘPOWANIA KARNEGO**

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2013

Radosław Olszewski – Zakład Postępowania Karnego
Katedra Postępowania Karnego i Kryminalistyki
Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Łódzki
90-232 Łódź, ul. Kopcińskiego 8/12

RECENZENT

Danuta Tarnowska

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Ewa Siwińska

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

OKŁADKĘ PROJEKTOWAŁA

Barbara Grzejszczak

Stan prawny na 31 marca 2013 r.

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2013

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.06275.13.0.H

ISBN (wersja drukowana) 978-83-7525-928-5
ISBN (ebook) 978-83-7969-207-1

Mojej Rodzinie

Spis treści

Wykaz skrótów	9
Wprowadzenie	11
Rozdział 1. Pojęcie kumulacji procesowych ról uczestników postępowania karnego	15
Rozdział 2. Kumulacja procesowych ról pokrzywdzonego i oskarżonego w postępowaniu karnym	29
2.1. Pokrzywdzony	29
2.1.1. Pojęcie i pozycja pokrzywdzonego w toku postępowania karnego	29
2.1.2. Pokrzywdzony jako strona procesowa w postępowaniu sądowym	47
2.1.3. Pokrzywdzony a dostęp do akt sprawy	66
2.1.4. Pokrzywdzony a wniosek o ściganie	72
2.2. Oskarżony	76
2.2.1. Pojęcie i pozycja oskarżonego w toku postępowania karnego	76
2.2.2. Oskarżony jako źródło dowodowe	86
2.3. Mediacja	108
2.4. Oskarżenie wzajemne	111
Rozdział 3. Kumulacja pozycji świadka z rolami innych uczestników postępowania karnego	121
3.1. Pokrzywdzony jako świadek	123
3.2. Osoba zawiadamiająca o przestępstwie jako świadek w postępowaniu sprawdzającym	128
3.3. Pomocnik procesowy	133
3.4. Przedstawiciel społeczny	140
3.5. Podmiot odpowiedzialny za zwrot Skarbowi Państwa korzyści majątkowej uzyskanej z przestępstwa oskarżonego	146

3.6. Przedstawiciel podmiotu zbiorowego	150
3.7. Kumulacja ról przedstawicieli procesowych	157
Rozdział 4. Kumulacja procesowych ról uczestników postępowania kar- nego w świetle wybranych zagadnień postępowania dowodowego i środ- ków przymusu	169
4.1. Zatrzymanie rzeczy i przeszukanie	169
4.2. Podstęp procesowy	182
4.3. Poręczenie majątkowe	192
4.4. Kary porządkowe	197
Rozdział 5. Procesowe role prokuratora w postępowaniu karnym	205
Rozdział 6. Kumulacja procesowych ról uczestników postępowania karne- go w aspekcie wyłączenia sędziego i zakazów dowodowych	229
6.1. Wyłączenie sędziego	229
6.2. Zakazy dowodowe	240
Rozdział 7. Kumulacja procesowych ról uczestników postępowania kar- nego skarbowego	249
Zakończenie	271
Bibliografia	275
Od Redakcji	297

Wykaz skrótów

arg.	– argument
art.	– artykuł
GSP	– „Gdańskie Studia Prawnicze”
d.k.p.k.	– dawny <i>Kodeks postępowania karnego</i> – ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. (Dz. U. nr 13, poz. 96 ze zm.)
Dz. U.	– „Dziennik Ustaw”
k.c.	– <i>Kodeks cywilny</i> – ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. (Dz. U. nr 16, poz. 93 ze zm.)
k.k.	– <i>Kodeks karny</i> – ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz. U. nr 88, poz. 553 ze zm.)
k.k.s.	– <i>Kodeks karny skarbowy</i> – ustawa z dnia 10 września 1999 r. (Dz. U. nr 83, poz. 930 ze zm.)
Konstytucja RP	– Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. nr 78, poz. 483 ze zm.)
k.p.c.	– <i>Kodeks postępowania cywilnego</i> – ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. (Dz. U. nr 43, poz. 296 ze zm.)
k.p.k.	– <i>Kodeks postępowania karnego</i> – ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz. U. nr 89, poz. 555 ze zm.)
k.p.w.	– <i>Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia</i> – ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. (Dz. U. nr 133, poz. 848 ze zm.)
k.w.	– <i>Kodeks wykroczeń</i> – ustawa z dnia 20 maja 1971 r. (t. jedn.: Dz. U. 2010, nr 46, poz. 275 ze zm.)
KZS	– „Krakowskie Zeszyty Sądowe”
LEX	– system informacji prawnej wydawnictwa Wolters Kluwer
NP	– „Nowe Prawo”
NSA	– Naczelny Sąd Administracyjny
OSA	– „Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych”

- OSAiSN** – „Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych i Sądu Najwyższego”
OSNC – „Orzecznictwo Izby Cywilnej Sądu Najwyższego”
OSNKW – „Orzecznictwo Izby Karnej i Wojskowej Sądu Najwyższego”
OSNPG – „Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Wydawnictwo Prokuratury Generalnej”
OSNwSK – „Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych”
OSP – „Orzecznictwo Sądów Polskich”
OSPika – „Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych”
Pal. – „Palestra”
PiP – „Państwo i Prawo”
poz. – pozycja
projekt – projekt ustawy o zmianie ustawy – *Kodeks postępowania karnego*, ustawy – *Kodeks karny i niektórych innych ustaw z projektami aktów wykonawczych*, druk nr 870
Prok. i Pr. – „Prokuratura i Prawo”
PS – „Przegląd Sądowy”
SA – Sąd Apelacyjny
SN – Sąd Najwyższy
st.k.p.k. – stary *Kodeks postępowania karnego* – Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 19 marca 1928 r. (Dz. U. nr 33, poz. 313 ze zm.)
t. jedn. – tekst jednolity
TK – Trybunał Konstytucyjny
u. – ustawa
ust. – ustęp
WPP – „Wojskowy Przegląd Prawniczy”
WSA – Wojewódzki Sąd Administracyjny
z. – zeszyt
zd. – zdanie

Wprowadzenie

Kumulacja procesowych ról uczestników polskiego postępowania karnego to zespół zagadnień dotyczących statyki postępowania karnego, a więc związanych z pozycją i zależnościami występującymi pomiędzy podmiotami uczestniczącymi w procesie karnym. Przyglądając się uprawnieniom i obowiązkom tych podmiotów, można zauważyć, że występują one w układach procesowych, które odnoszą się do różnych sfer procesowych, co ma znaczenie dla realizacji ich celów i zadań.

Role są powiązane z funkcjami procesowymi. Jednak nie zawsze działania uczestników mieszczą się w ramach trójczłonowego stosunku procesowego, obejmującego funkcję ścigania (oskarżania), obrony i orzekania. To czynnik powodujący trudności interpretacyjne w analizowanym aspekcie.

Układy procesowe, obejmujące występowanie w kilku rolach procesowych przez ten sam podmiot, niekiedy są oczywiste. Tak jest np. w sytuacji kumulowania roli pokrzywdzonego z pozycją świadka. Ale nierzadko taka zależność staje się widoczna dopiero na drodze innej wykładni niż językowa. Zawsze jednak istotne jest to, w jaki sposób jedna rola uczestnika wpływa na inne, które realizuje on w postępowaniu.

Analizie poddano kwestie, czy i w jaki sposób możliwe jest łączenie ról kilku stron przez jeden podmiot, ale także łączenie pozycji strony z innymi jeszcze rolami procesowymi. Z tą problematyką wiąże się też odpowiedź na pytanie o katalog osób, które mogą zostać powołane w charakterze osobowego źródła dowodowego. Czy pełnione przez danego uczestnika role mogą stać

się źródłem dla powołania takiej osoby w charakterze świadka, a na ile ta sfera pozostaje niezależna od innych praw i obowiązków podmiotu. Można w postępowaniu karnym dostrzec także bardziej złożone sytuacje, które ujawniają się po zbadaniu określonej instytucji w tym właśnie aspekcie. Tak jest z niektórymi regulacjami prawa dowodowego czy środków przymusu.

Ideą tej pracy jest zaprezentowanie złożoności i różnorodności sytuacji procesowych, w których możliwa jest kumulacja ról uczestników postępowania karnego. Taka kumulacja może obejmować znaczną liczbę układów procesowych i instytucji o różnym natężeniu unormowania i praktycznego ich wykorzystania. Choć możliwość kumulowania ról procesowych jest pochodną regulacji dotyczących jednostkowych podmiotów, to należyte przedstawienie tej tematyki nie powinno polegać na definiowaniu wyodrębnionych pojęć i szczegółowym określaniu pozycji konkretnych podmiotów, ale wskazaniu wielości układów, w których mogą one występować i przede wszystkim ich wzajemnych interakcji. Tak więc normatywny rys instytucji mających znaczenie dla analizowanych zagadnień przedstawiono w niezbędnym zakresie. To bowiem, co jawiło się jako ważne z punktu widzenia podjętych kwestii, to problematyka podmiotowych zależności związanych z sytuacją poszczególnych uczestników postępowania karnego.

Podstawą prowadzonych rozważań jest stan prawny obowiązujący na podstawie Kodeksu postępowania karnego z 1997 r. W miarę potrzeby sięgano także po pozakodeksowe akty normatywne. W toku rozważań korzystano również z dorobku doktryny i judykatów, odnoszących się do wcześniej obowiązujących kodeksów. Przedmiotem analizy jest wyłącznie polskie postępowanie karne, choć kumulacje mają miejsce, szczególnie w odniesieniu do pokrzywdzonego, również w innych porządkach prawnych. Tu jednak skoncentrowano się na rozwiązaniach mających znaczenie dla praktyki i orzecznictwa, obejmujących znaczną liczbę układów procesowych, występujących w polskim systemie prawa karnego procesowego.

W opracowaniu uwzględniono również problematykę kumulacji procesowych ról przez uczestników postępowania karnego skarbowego. W związku z tym, że stosuje się tam odpowiednio przepisy Kodeksu postępowania karnego, konieczne jest omówienie kwestii łączenia ról także na tej płaszczyźnie.

Ujęcie, jakie zaproponowano w opracowaniu, ma charakter pozytywny, a więc skupiono się na wskazaniu przypadków, w których możliwa jest kumulacja procesowych ról uczestników postępowania karnego. Z uwagi na to nie poddawano głębszej analizie sytuacji, w których do takiego łączenia nie dochodzi, choć oczywiście je wskazano.

W poszczególnych wątkach omówiono też propozycje zmian Kodeksu postępowania karnego ujęte w projekcie przygotowanym przez Komisję Kodyfikacyjną Prawa Karnego, działającą przy Ministrze Sprawiedliwości. Wskazano wybrane rozwiązania, szczególnie istotne dla tematu niniejszego opracowania. Oparto się w tym zakresie na druku Sejmu nr 870, mając wszak świadomość, że te regulacje mogą jeszcze ulec modyfikacjom w toku prac legislacyjnych.

Rozdział 1

Pojęcie kumulacji procesowych ról uczestników postępowania karnego

Postępowanie karne to prawnie uregulowana działalność, mająca na celu realizację prawa karnego materialnego¹. Ta realizacja obejmuje niezliczoną liczbę uwarunkowań, zachodzących pomiędzy poszczególnymi czynnościami procesowymi i podmiotami tych czynności. Niejednokrotnie uczestnicy postępowania działają w procesie na różnych płaszczyznach. Mogą to być sytuacje, na które mogą oni wpływać w ramach posiadanych uprawnień, kiedy indziej określona rola procesowa może zostać im narzucona. Jeżeli te sfery, niezależnie od ich charakteru, łączą się w odniesieniu do jednego podmiotu, może mieć miejsce kumulacja procesowych ról uczestników postępowania karnego.

Statyka to ogół pojęć i zasad dotyczących budowy i właściwości mechanizmu procesowego, czyli nauka o strukturze procesu karnego. Kinetyką (zwaną też dynamiką) procesu jest natomiast ogół pojęć i zasad dotyczących samego ruchu tego mechanizmu. Kinetyką jest więc nauka o ruchu procesowym². Niniejsza praca dotyczy sfery statyki postępowania karnego.

¹ T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2011, s. 50.

² M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1984, s. 31.

Kumulacja to nagromadzenie się czegoś, skupienie, połączenie, skupianie się³. Kumulacja procesowych ról uczestników postępowania karnego to zespół złożonych zagadnień, odnoszących się do całego postępowania karnego. Należy je przy tym postrzegać możliwie szeroko, dostrzegając role procesowe realizowane zarówno przez organy procesowe, strony, ich przedstawicieli procesowych, jak i inne podmioty, np. osobowe źródła dowodowe.

Zilustrowanie problematyki kumulowania procesowych ról przez uczestników postępowania daje szansę na pokazanie złożoności układów procesowych, które mogą dotyczyć tych podmiotów. Tak więc należy zwrócić tu uwagę z jednej strony na sferę zakresu uprawnień uczestników i ich gwarancji procesowych, z drugiej zaś na ich obowiązki, których źródłem mogą być zarówno przepisy prawne, jak i decyzje organów procesowych.

W literaturze można spotkać pogląd, który zakłada możliwość podziału zagadnień kumulacji na dwie grupy. Pierwsza wyraźnie ją wyklucza. Są to przepisy o wyłączeniu sędziego, ale i wyłączeniu innych uczestników postępowania karnego, do których stosuje się odpowiednio przepisy o wyłączeniu sędziego. Te role nie tylko nie mogą łączyć się ze sobą, ale nie można ich kumulować także z rolą osobowego źródła dowodowego. Do tej grupy zalicza się też problematykę łączenia ról procesowych w związku z zakazami dowodowymi, np. zakaz przesłuchiwania w charakterze świadka obrońcy co do faktów, o których dowiedział się, udzielając porady prawnej lub prowadząc sprawę, obejmujący również adwokata reprezentującego interesy osoby zatrzymanej w trybie procesowym. Do drugiej grupy zalicza się instytucje zezwalające na kumulowanie określonych ról procesowych bądź jej nie wyłączające. Wskazywano tu na role realizowane przez pokrzywdzonego jako strony lub stron procesowych, a także jako świadka w postępowaniu karnym⁴.

³ *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. I, Warszawa 1978, s. 1085; zob. też *Wielki słownik języka polskiego*, red. E. Polański, E. Dereń, Kraków 2012, s. 388: nagromadzenie się, połączenie lub skupienie w jednym miejscu większej ilości czegoś.

⁴ Z. Martyniak, *Kumulacja ról procesowych w postępowaniu karnym*, NP 1985, nr 1, s. 47–49.

Pojawia się pytanie o relacje pomiędzy rolą procesową a funkcją procesową. Rola to udział i znaczenie kogoś, czegoś w jakichś okolicznościach, w jakimś przedsięwzięciu, stanowisko zajmowane przez kogoś w jakiejś sprawie; zadanie do spełnienia; pozycja zajmowana w czymś; występowanie w jakimś charakterze⁵. Funkcja to prace, obowiązki, które ktoś ma wykonać; stanowisko. Działanie, funkcjonowanie; rola, zadanie czegoś⁶.

Funkcjami procesowymi są rodzaje (kierunki) działalności procesowej podmiotów postępowania. Wyróżnia się funkcję ścigania, określającą sposoby wykrycia, ujęcia i doprowadzenia do ukarania osoby winnej popełnienia przestępstwa. W postępowaniu przed sądem przybiera ona postać funkcji oskarżania. Funkcja obrony jest nastawiona na ochronę praw i interesów oskarżonego *sensu largo* i zmierza do uzyskania dla tego podmiotu możliwie najkorzystniejszego rozstrzygnięcia. Funkcja orzekania polega natomiast na rozpoznaniu sprawy i wydaniu w niej rozstrzygnięcia oraz na ewentualnym poddaniu tego rozstrzygnięcia kontroli⁷. Wyodrębniano także układy funkcji na płaszczyźnie odpowiedzialności cywilnej, a więc dochodzenie roszczeń cywilnych, obronę przed roszczeniami cywilnymi oraz wyjaśnianie, rozstrzyganie i wykonanie w kwestiach cywilnych⁸.

Uwzględniając relacje pomiędzy pojęciem roli i funkcji, należy uznać, że zachodzi pomiędzy nimi stosunek krzyżowania. Występowanie przez podmiot w kilku rolach procesowych wiąże się niejako automatycznie z funkcjami realizowanymi w ramach tych ról, gdy występują one oddzielnie. Kumulacji ról to-

⁵ *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. III, Warszawa 1981, s. 70; zob. też *Wielki słownik...*, s. 713: udział i znaczenie kogoś, czegoś w jakichś zdarzeniach, w jakiejś sprawie.

⁶ *Słownik języka polskiego*, t. I, s. 619; zob. też *Wielki słownik...*, s. 220: 1. praca, obowiązki wynikające z pełnionej przez kogoś roli społecznej, zajmowanego stanowiska itp. 2. przeznaczenie, zadanie czegoś, rola pełniona przez coś.

⁷ M. Cieślak, *Postępowanie karne. Część ogólna*, Kraków 1971, s. 319; T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie...*, s. 55.

⁸ M. Cieślak, *Postępowanie...*, s. 319.

warzyszy więc kumulacja funkcji realizowanych przez podmioty działające w rolach, które podlegają ewentualnemu łączeniu.

M. Cieślak, zwracając uwagę na realizowanie przez podmioty procesu różnych funkcji, stwierdził w odniesieniu do prokuratora, że realizuje on zarówno funkcję obrony praworządności (rzecznika praworządności), jak i funkcję ścigania. Na podstawie tej konstatacji, a także poglądu, że wyodrębniając poszczególne grupy uczestników nie dzieli się konkretnego zbioru na rozłączne grupy, lecz określa tylko role procesowe wyznaczone przez prawo, w których mogą wystąpić w procesie konkretne podmioty, przyjął, że w konsekwencji konkretny podmiot może łączyć w jednym procesie różne role procesowe⁹. Jest to właśnie kumulacja ról procesowych.

Kumulacja ról uczestników postępowania karnego może występować w ujęciu *sensu stricto* i *sensu largo*. Kumulacja *sensu stricto* oznacza łączenie ról w tym samym stadium procesowym. Kumulacja *sensu largo* wiąże się natomiast z łączeniem przez uczestnika procesu ról w różnych stadiach, ale w obrębie tego samego postępowania karnego. Postrzeganie tych zagadnień następuje przez pryzmat ujęcia postępowania karnego jako całości. Jego dynamika może wywoływać konsekwencje w poszczególnych stadiach postępowania właśnie w postaci zmieniających się procesowych pozycji poszczególnych uczestników. Najbardziej charakterystycznym przykładem takich sytuacji jest status pokrzywdzonego w postępowaniu przygotowawczym, gdzie występuje on jako strona, oraz w postępowaniu przed sądem, gdzie *ex lege* takiego statusu już nie ma, choć może on go tam uzyskać. Niezależnie jednak od posiadania statusu strony może on występować w poszczególnych stadiach także w innych rolach, np. osobowego źródła dowodowego. W niniejszym opracowaniu

⁹ M. Cieślak, *Polska...*, s. 43, 47. Kwestie ról i funkcji realizowanych w postępowaniu karnym przez prokuratora zostaną szczegółowo omówione w rozdziale 5, w którym zostanie też zaproponowane odmienne od dotychczas używanego ujęcie czynności, które podejmuje on jako rzecznik interesu społecznego.

przyjęto kumulację procesowych ról uczestników postępowania karnego w ujęciu *sensu largo*.

Od kumulowania ról procesowych należy odróżnić sytuację, gdy ma miejsce łączność spraw o charakterze podmiotowym, a więc gdy oskarżonemu zarzuca się kilka czynów i łączy się te kwestie w jednym procesie (art. 33 k.p.k.). Oskarżony pozostaje wówczas w swojej zasadniczej roli procesowej, tyle że realizowanej w związku z mnogością zarzucanych mu czynów w akcie oskarżenia. Tak więc będzie on tutaj występował jako bierna strona postępowania karnego, o której odpowiedzialności, rozumianej łącznie w odniesieniu do kilku zachowań, należy rozstrzygnąć w takim postępowaniu. Inne, realizowane przez ten podmiot role procesowe zostaną omówione w rozdziale 2.

Nie jest też kwestią kumulowania ról przez uczestników postępowania karnego wielość stron – tzw. współuczestnictwo procesowe. Te sytuacje mogą dotyczyć zarówno wielości uczestników po stronie czynnej, np. kilku pokrzywdzonych tym samym czynem, jak i po stronie biernej. W tej drugiej sytuacji art. 34 k.p.k. reguluje instytucję łączności przedmiotowej i podmiotowo-przedmiotowej. Nie ma on jednak charakteru koniecznego, który zawsze wymagałby łącznego rozpoznawania spraw osób, których przestępstwa pozostają ze sobą w związku. Jeżeli bowiem zachodzą okoliczności utrudniające łączne rozpoznawanie spraw tych osób, należy je wyłączyć i rozpoznać odrębnie¹⁰. Z drugiej zaś strony nie przewiduje się obowiązku wyłączenia do odrębnego postępowania spraw poszczególnych osób i czynów nie pozostających ze sobą w odpowiednio ścisłym związku podmiotowym i przedmiotowym. Dopuszczalne jest więc łączne prowadzenie postępowania w sprawach o kolejno ujawniane czyny tej samej osoby lub o przestępstwa innych osób, nie mające jednak ścisłego związku z pierwotnym czynem¹¹. Te sytuacje dotyczą jednak procesów wielopodmiotowych, gdy toczą

¹⁰ T. Grzegorzczak, *Strony, ich procesowi przedstawiciele i inni uczestnicy postępowania karnego*, Warszawa 1998, s. 11.

¹¹ A. Łosicka, *Procesowe pojęcie sprawy*, Prok. i Pr. 2013, nr 3, s. 51.

się one (albo mogą toczyć) przeciwko kilku osobom. Są to więc kwestie właściwości sądu i możliwości łącznego rozpoznawania spraw kilku osób w jednym postępowaniu oraz określenia podstaw, na jakich może się to odbywać.

Należy zatem zwrócić uwagę, że rozwiązania, dotyczące kwestii łączenia spraw w jednym postępowaniu, nie mają charakteru bezwzględnie obowiązującego i stanowią one ogólną zasadę, od której przewidziano w art. 34 § 3 k.p.k. wyjątki, zakładające wyłączenie i odrębne rozpoznanie spraw poszczególnych osób lub czynów w przypadku zaistnienia okoliczności utrudniających łączne rozpoznanie tych spraw. Do okoliczności uzasadniających takie wyłączenie można zaliczyć instytucje konsensualnego rozstrzygnięcia spraw karnych, a więc skazanie bez rozprawy (art. 335 k.p.k.) i dobrowolne poddanie się odpowiedzialności karnej (art. 387 k.p.k.). W przypadku rozdzielenia spraw może dojść do przekształcenia roli procesowej oskarżonego w innego uczestnika – świadka ze wszystkimi płynącymi stąd konsekwencjami. Taka transformacja jest rezultatem zmian w konfiguracji pierwotnego postępowania, którego przedmiotem przestaje być kwestia odpowiedzialności karnej tej osoby¹². Jest to jednak, jak już wskazano, kwestia zależności łączących różne postępowania, a nie zagadnienie kumulowania ról w ramach jednego procesu.

Warto przytoczyć w tym miejscu judykat Sądu Najwyższego, w którym stwierdzono, że jeżeli istota przestępstwa sprowadza się do tego, że współuczestnicy określonego zdarzenia przestępnego, będący współsprawcami przestępstwa, którego znamiona wypełnia ich zachowanie w tym zdarzeniu, są jednocześnie pokrzywdzonymi działaniami innych jego współuczestników (np. w bójce), to w razie wydzielenia do odrębnego postępowania sprawy jednego z nich, pozostali, których dobro prawne zostało naruszone lub zagrożone przez zachowania przestępne tego oskarżonego, którego dotyczy wydzielone postępowanie, mogą

¹² D. Lerman, *Współsprawca jako świadek w postępowaniu karnym*, Prok. i Pr. 2012, nr 3, s. 106–107.

w tym postępowaniu wykonywać uprawnienia pokrzywdzonego, w tym przewidziane w art. 387 § 2 *in fine* k.p.k.¹³ Oceniając tę tezę z perspektywy tematu niniejszego opracowania, należy podkreślić, że kumulacja procesowych ról uczestników postępowania karnego może występować w ramach jednego postępowania, nie jest nią natomiast sytuacja, gdy ta sama osoba pełni różne role w odrębnych postępowaniach nawet wtedy, gdy powodem takiego stanu rzeczy jest to samo zdarzenie przestępne. Ma tu wówczas miejsce co najwyżej zmiana roli i nabycie innego statusu w odrębnym postępowaniu karnym.

Kumulacją ról nie jest też taki układ procesowy, w którym po stronie czynnej występuje kilka podmiotów, niezależnie od tego, jak układają się ich relacje odnośnie do działań i celów, które chcą osiągnąć w postępowaniu. Możliwe są bowiem sytuacje, kiedy różne podmioty, stojąc po jednej stronie sporu procesowego, podejmują działania rozbieżne, a nawet sprzeczne, które mogą zaszkodzić interesom tych osób. Nie jest natomiast wykluczone, że czynności podejmowane przez pokrzywdzonego, działającego w charakterze strony procesowej w postępowaniu sądowym, nie są zgodne, a bywają sprzeczne z działaniami realizowanymi przez oskarżyciela publicznego. Niezależnie jednak od tego, czy takie czynności podejmowane są na skutek niewielkiej wiedzy prawniczej, braku doświadczenia procesowego czy nawet przy znajomości prawa, w związku z przyjęciem przez stronę bądź jej przedstawiciela innej strategii, bądź taktyki działania w procesie, pozostaje to poza sferą kumulowania ról w postępowaniu przez jego uczestników.

Należy ponadto wskazać na niedopuszczalność jednoczesnego występowania w procesie niektórych uczestników, będących po jednej stronie sporu. Tak jest np. w sprawach czynów ściganych skargą prywatną, gdy nie jest dopuszczalne jednoczesne występowanie w postępowaniu oskarżyciela prywatnego oraz oskarżyciela publicznego. Ingerencja tego ostatniego w postę-

¹³ Wyrok SN z dnia 6 kwietnia 2006 r., IV KK 12/06, OSNKW 2006, z. 6, poz. 61.

powanie prywatnoskargowe powoduje, że postępowanie toczy się dalej z urzędu (art. 60 § 2 *in principio* k.p.k.). Zagadnienia te zostaną omówione szerzej w rozdziale 2 i 5, ale już w tym miejscu należy wskazać, że są to układy, które nie mogą występować jednocześnie. Dopuszczalne są natomiast sytuacje, że po stronie czynnej występuje równocześnie np. oskarżyciel publiczny, powód cywilny i oskarżyciel posiłkowy.

Podobnie nie jest przejawem kumulacji ról procesowych sytuacja, kiedy w sprawie jest kilku pokrzywdzonych i każdy z nich wstępuje w inną rolę, np. oskarżyciela posiłkowego albo powoda cywilnego. W takim układzie procesowym może oczywiście pojawić się również pokrzywdzony w ogóle nie wstępujący w rolę strony, będący wówczas *quasi*-stroną postępowania jurysdykcyjnego.

Kumulacja ról uczestników postępowania karnego stanowi swoisty układ zależności i oddziaływań osób, które w takich procesowych sytuacjach mogą się znaleźć. Są to interakcje następujące poprzez realizację uprawnień procesowych przysługujących tym podmiotom, które są pochodną zajmowanych pozycji. Nie można jednak przyjąć, że jest to tylko suma uprawnień, wynikająca z poszczególnych instytucji procesowych, ich wzajemne oddziaływanie może bowiem dodatkowo wpływać na możliwości wynikające z pełnienia innych ról w procesie.

Ta niejednorodność uczestników postępowania i złożoność sytuacji, w których mogą oni występować, nie zawsze będzie związana z dążeniem do celu realizowanego przez danego uczestnika, a związanego z jego pozycją procesową, wynikającą z przepisów prawa karnego procesowego. Z jednej bowiem strony mogą to być określone prawa mające wpływ na osiąganie celów przez uczestnika, z drugiej zaś obowiązki, które nałożone w związku z realizowaniem jednej z ról mogą wpływać na pozostałe. Powstaje wówczas pytanie o zakres takiego oddziaływania i o to, czy i jak pełnienie jednych ról w procesie karnym może wpływać na realizację innych.

Kumulowanie ról procesowych powinno być zatem rozważane przez pryzmat wzajemnych relacji, które zachodzą pomiędzy regulacjami, dotyczącymi pozycji poszczególnych uczestników. Należy bowiem zauważyć, że np. czynności podejmowane w charakterze strony nie muszą pozostawać zbieżne z działaniami podmiotu, występującego w charakterze źródła dowodowego. Co więcej, z punktu widzenia celów, które taka osoba chce osiągnąć w procesie, mogą to być sytuacje wręcz rozbieżne. Należy spojrzeć na te układy procesowe także przez pryzmat instrumentów, którymi dysponują organy procesowe w celu wyegzekwowania pożądaných zachowań procesowych.

Dla prawidłowego określenia podmiotów, o których będzie mowa w tym opracowaniu, właściwe jest określenie, kim są uczestnicy postępowania karnego. Są to zatem podmioty, które biorą udział w postępowaniu karnym w roli określonej przez prawo¹⁴.

W literaturze można spotkać katalogi uczestników postępowania o różnym stopniu uszczegółowienia. Można wyróżnić w nich kilka kategorii podmiotów, z których jednak nie wszystkie będą występowały w każdym postępowaniu karnym.

Należy tu wskazać następujące grupy uczestników¹⁵:

- organy procesowe;
- strony procesowe;
- *quasi*-strony procesowe;
- przedstawiciele procesowi stron, *quasi*-stron i ewentualnie innych uczestników postępowania karnego;
- osobowe źródła dowodowe;
- pomocnicy organów procesowych;

¹⁴ M. Cieślak, *Polska...*, s. 33; T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie...*, s. 53; S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2009, s. 157.

¹⁵ M. Cieślak, *Polska...*, s. 33; J. Grajewski (red.), J. Grajewski, K. Papke-Olszaukas, S. Steinborn, K. Woźniewski, *Prawo karne procesowe – część ogólna*, Warszawa 2007, s. 182–183; T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie...*, s. 53; R. Kmieciak, E. Skrętowicz, *Proces karny. Część ogólna*, Warszawa 2006, s. 148–149; S. Waltoś, *Proces...*, s. 157–158.

- rzecznicy interesu społecznego;
- osoba zawiadamiająca o przestępstwie;
- osoba udzielająca poręczenia.

Ponadto należy tu wskazać na nienazwaną grupę innych uczestników postępowania karnego, pojawiających się w procesie również incydentalnie, w związku z konkretnymi, pojedynczymi czynnościami zakładającymi aktywność takich podmiotów, np. osoby godne zaufania, którym powierzono na przechowanie przedmioty znalezione lub wydane podczas przeszukania na podstawie art. 228 k.p.k. albo przedmioty, co do których istnieje wątpliwość, komu należy je wydać (art. 231 § 1 k.p.k.)¹⁶.

Stronami postępowania karnego są ci jego uczestnicy, którzy uczestniczą w nim we własnym imieniu i mają interes prawny w określonym rozstrzygnięciu o przedmiocie procesu, czyli o odpowiedzialności oskarżonego za zarzucony mu czyn zabroniony¹⁷. S. Waltoś definiuje je jako podmioty posiadające interes prawny w korzystnym dla nich rozstrzygnięciu o przedmiocie procesu¹⁸. M. Cieślak określał stronę jako występujący w odpowiedniej roli procesowej podmiot interesów uwikłanych w spór procesowy¹⁹.

W postępowaniu przygotowawczym stronami są pokrzywdzony i podejrzany (art. 299 § 1 k.p.k.). W pewnych sytuacjach, w toku śledztwa lub dochodzenia, stroną może być również prokurator, jeżeli czynność jest rozstrzygana przez sąd (art. 299 § 3 k.p.k.). Po przeprowadzeniu tych czynności prokurator powraca do swojej roli kierowniczego organu postępowania przygotowawczego (*dominus litis* tego stadium). Te sytuacje to np. występowanie w toku śledztwa lub dochodzenia do sądu o zastosowanie tymczasowego aresztowania (art. 250 § 2 k.p.k.) czy z wnioskiem o zarządzenie kontroli i utrwalania rozmów (art. 237 § 1 k.p.k.).

¹⁶ Zob. np. T. Grzegorzcyk, J. Tylman, *Polskie...*, s. 398.

¹⁷ T. Grzegorzcyk, *Strony...*, s. 5–6; T. Grzegorzcyk, J. Tylman, *Polskie...*, s. 289.

¹⁸ S. Waltoś, *Proces...*, s. 184.

¹⁹ M. Cieślak, *Polska...*, s. 35.

W postępowaniu jurysdykcyjnym stronami są oskarżony, oskarżyciel publiczny, oskarżyciel posiłkowy, oskarżyciel prywatny i powód cywilny. Nie jest stroną postępowania sądowego pokrzywdzony. Aby działać w tym charakterze, musi on wcielić się w jedną ze wskazanych ról stron procesowych. Pokrzywdzony, który tego nie uczyni, w postępowaniu przed sądem występuje jako *quasi-strona*²⁰. Oprócz niego może w takim charakterze występować w tym stadium także podmiot odpowiedzialny za zwrot Skarbowi Państwa korzyści majątkowej uzyskanej z przestępstwa popełnionego przez inną osobę (art. 416 k.p.k.), który w postępowaniu karnym skarbowym jest podmiotem odpowiedzialnym za zwrot tej korzyści na rzecz Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego (art. 24 § 5 k.p.k.). *Quasi-stroną* jest także przedstawiciel podmiotu zbiorowego wstępujący do postępowania karnego bądź karnego skarbowego prowadzonego przeciwko oskarżonemu, którego skazanie może być później przesłanką nałożenia odpowiedzialności na podmiot zbiorowy²¹.

Uwzględniając regulacje dotyczące postępowania karnego skarbowego, należy wskazać, że w powszechnym postępowaniu karnym występują tzw. strony zasadnicze, natomiast w postępowaniu karnym skarbowym mogą pojawić się dodatkowo tzw. strony szczególne²², a więc interwenient i podmiot pociągnięty do odpowiedzialności posiłkowej (art. 120 § 1 k.k.s.).

W nauce postępowania karnego często stosuje się podział stron procesowych na czynne i bierne²³. Strony czynne to te,

²⁰ Zob. np. T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie...*, s. 802–803.

²¹ Ustawa z dnia 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary, Dz. U. 2002, nr 197, poz. 1661 ze zm.; zob. np. T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie...*, s. 954.

²² T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie...*, s. 289; można też spotkać poglądy ujmujące strony szczególne szerzej, przyjmujące, że są nimi także podmiot z art. 52 k.k. i 416 k.p.k., nazywany *quasi-pozwanym* cywilnie oraz rodzice lub opiekun nieletniego na podstawie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, tak np. J. Grajewski (red.) i inni, *Prawo...*, s. 282–284; S. Waltoś, *Proces...*, s. 188–189.

²³ Zob. np. M. Cieślak, *Polska...*, s. 36; T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie...*, s. 290; S. Kalinowski, *Polski proces karny w zarysie*, Warszawa 1979, s. 48–50; idem,

które mają interes prawny w nałożeniu odpowiedzialności na oskarżonego. Są to: pokrzywdzony w postępowaniu przygotowawczym, oskarżyciel publiczny, oskarżyciel posiłkowy, oskarżyciel prywatny, powód cywilny oraz interwenient. Stronami biernymi są natomiast podmioty, o których odpowiedzialności rozstrzyga się w procesie, a więc podejrzany w postępowaniu przygotowawczym, oskarżony i podmiot pociągnięty do odpowiedzialności posiłkowej²⁴.

Formalnie są dopuszczalne i w praktyce mają miejsce sytuacje, gdy jedna osoba występuje w kilku rolach procesowych. Dotyczy to najczęściej pokrzywdzonego, powołanego również w charakterze świadka. Nie ma wówczas znaczenia, czy występuje on jako strona lub *quasi*-strona postępowania karnego. Działając jako strona procesowa, może on natomiast kumulować role kilku stron, występując jednocześnie jako np. oskarżyciel posiłkowy lub oskarżyciel prywatny i powód cywilny, a także, jak wskazano, jako osobowe źródło dowodowe.

Znaczenie będzie miał również zmieniający się status procesowy podmiotów związany ze zmianą stadiów procesowych. Możliwa jest wszak i zmiana statusu stron procesowych w ramach jednego stadium procesowego. Może to mieć miejsce np. w ramach oskarżenia wzajemnego (art. 497 i art. 498 k.p.k.), kiedy to oskarżyciel prywatny staje się oskarżonym, a możliwe jest także posiadanie przez niego statusu powoda cywilnego. Jeżeli natomiast oskarżenie prywatne zostanie objęte przez prokuratora ze względu na interes społeczny, wówczas pokrzywdzony zostanie oskarżycielem posiłkowym ubocznym, zachowując posiadane już wcześniej role stron procesowych. Te kwestie będą omawiane w rozdziale 2, a problematyka występowania przez pokrzywdzonego w charakterze źródła dowodowego zostanie rozwinięta w rozdziale 3.

Postępowanie karne. Zarys części ogólnej, Warszawa 1963, s. 182–184; S. Waltoś, *Proces...*, s. 187–197.

²⁴ T. Grzegorzcyk, J. Tylman, *Polskie...*, s. 290.

Należy zatem oceniać te zagadnienia przez pryzmat roli realizowanej w procesie przez konkretne podmioty. Tak więc, może to być rola strony procesowej, a także osobowego źródła dowodowego. Stąd konieczne jest spojrzenie na czynności poszczególnych podmiotów jako na podejmowane w ramach realizacji celów uczestników postępowania karnego wykonywanych w rolach określonych przez prawo karne procesowe. To powoduje, że konieczne jest również np. odróżnianie oświadczeń woli w związku z realizacją poszczególnych instytucji procesowych od oświadczeń dowodowych. Przykładem może być instytucja skazania bez rozprawy na podstawie art. 335 k.p.k. Warunkiem wydania orzeczenia przez sąd w tym trybie jest zgoda oskarżonego na skazanie go w określony, zaproponowany przez prokuratora (lub podmiot z art. 325 i § 3 k.p.k.) i uzgodniony z nim sposób. Wniosek ten nie jest wszak wiążący dla sądu (art. 343 § 7 k.p.k.). Pytanie, jak wówczas, wobec nieuwzględnienia wniosku i skierowania sprawy na rozprawę główną, należy potraktować w toku dalszego postępowania zgodę oskarżonego na określone skazanie. Czy jako przyznanie się do winy, tak dalej postrzegane w kolejnych etapach postępowania karnego, czy jako oświadczenie woli jedynie warunkujące zastosowanie instytucji z art. 335 k.p.k. Kwestia ta będzie rozważana w rozdziale 2.

Wskazany przykład pozwala zwrócić uwagę na fakt, że problematyka podjęta w tym opracowaniu to złożona materia obejmująca realizację procesowych ról uczestników w poszczególnych stadiach i etapach postępowania karnego, z uwzględnieniem zmieniającego się statusu tych podmiotów i wynikających z tego konsekwencji.

Rozdział 2

Kumulacja procesowych ról pokrzywdzonego i oskarżonego w postępowaniu karnym

2.1. Pokrzywdzony

2.1.1. Pojęcie i pozycja pokrzywdzonego w toku postępowania karnego

Pokrzywdzony zajmuje w procesie karnym szczególną pozycję. Artykuł 2 § 1 pkt 3 k.p.k. stanowi, że w postępowaniu karnym mają być uwzględnione prawnie chronione interesy tego podmiotu¹. Zgodnie z art. 49 § 1 k.p.k. status pokrzywdzonego ma osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo. Pokrzywdzonym może być w procesie karnym jedynie podmiot, którego przestępstwo dotyka bezpośrednio, naruszając lub zagrażając w taki sposób jego dobru prywatnemu, chronionemu przez naruszony przez sprawę przepis. O pokrzywdzeniu decyduje bezpośredniość naruszonego lub zagrożonego przestęp-

¹ Zob. np. D. Stachurski, *Sądowa kontrola zaniechania ścigania karnego – rzeczywiste czy pozorne wzmocnienie zasady legalizmu w procesie karnym?*, PS 2012, nr 3, s. 108.

stwem dobra². Pokrzywdzonym jednakże może być także instytucja państwowa, samorządowa lub społeczna, choćby nie miała osobowości prawnej. Za pokrzywdzonego uważa się również zakład ubezpieczeń w zakresie, w jakim pokrył szkodę wyrządzoną pokrzywdzonemu przez przestępstwo lub jest zobowiązany do jej pokrycia³. W sprawach o przestępstwa przeciwko prawom osób wykonujących pracę zarobkową prawa pokrzywdzonego mogą wykonywać również organy Państwowej Inspekcji Pracy, jeżeli w zakresie swego działania ujawniły przestępstwo lub wystąpiły o wszczęcie postępowania. Jeżeli na skutek przestępstwa wyrządzono szkodę w mieniu instytucji państwowej, samorządowej lub społecznej, uprawnienia pokrzywdzonego mogą być realizowane przez organy kontroli państwowej, które w ramach swojego działania ujawniły to przestępstwo lub wystąpiły o wszczęcie postępowania (art. 49 § 2–4 k.p.k.)⁴.

Jak już wcześniej wskazano, pokrzywdzony to strona postępowania przygotowawczego. W postępowaniu sądowym jest on *quasi*-stroną. Aby uzyskać tam status pełnoprawnej strony procesowej, musi on wcielić się w rolę oskarżyciela posiłkowego lub powoda cywilnego, względnie wnieść i popierać oskarżenie w sprawie ściganej skargą prywatną jako oskarżyciel prywatny.

Pokrzywdzony może działać w procesie karnym w kilku rolach procesowych, które mogą być postrzegane zarówno przez pryzmat bycia stroną, jak i źródła informacji na potrzeby toczącego się procesu, a także, uwzględniając treść art. 307 k.p.k., także czynności wyprzedzających jego ewentualne wszczęcie. Tu

² Postanowienie SN z dnia 17 listopada 2005 r., II KK 108/05, OSNwSK 2005, z. 1, poz. 2094; zob. też J. Głębocka, *Prawo pokrzywdzonego do sądu – wstęp do problematyki*, PS 2012, nr 11–12, s. 89–90.

³ Zob. np. uchwała SN z dnia 25 marca 2003 r., I KZP 50/02, OSNKW 2003, z. 3–4, poz. 28; postanowienie SN z dnia 28 października 2009, I KZP 23/09, OSNKW 2009, z. 12, poz. 104; W. Grzeszczyk, *Przegląd uchwał i postanowień Izby Karnej Sądu Najwyższego w kwestiach prawnych (prawo karne procesowe – 2009 r.)*, Prok. i Pr. 2010, nr 5, s. 80–82.

⁴ Zgodnie z projektem nowelizacji k.p.k. art. 49 § 2 ma stanowić, że pokrzywdzonym może być także jednostka organizacyjna nie mająca osobowości prawnej, której odrębne przepisy przyznają zdolność prawną.

*Dalsza część książki dostępna w wersji
pełnej.*

